

Захоплення Кам'янця-Подільського

Вигляд Старого замку з міста Кам'янець-Подільський.
Праворуч видно залишки Нового замку

Владислав Шумлянський
доктор геол./мінер. наук,
професор,
професор Волинського
інституту економіки і
менеджменту,
м. Київ

Кам'янець-Подільська фортеця складається зі Старого й Нового замків та міських укріплень — мурів, веж, арсеналу тощо. Обидва замки розташовані на високому березі річки Смотрич. На другому березі, під Старим замком, розкинулось місто, більшість мешканців якого в 1672 р. були поляками. Але жили тут і православні українці, вірмени та іудеї. Місто разом із замками становили природно-оборонний комплекс: річка Смотрич огинала місто з усіх боків, а вузький перешийок на заході захищався Старим замком.

Між містом і Старим замком високо над прірвою розташований міст. Саме місто теж було за мурами і валом, над мурами височіли вежі. Прохід між рікою і мурами перекритий двома брамами з комплексом укріплень: Польська брама на північному заході та Руська брама на південному заході від міста.

Відразу за мостом через прірву починається Старий замок, до якого із заходу був прибудований більший за площею Новий замок. Обидва мали невисоку спільну кам'яну стіну з валом і бастіонами.

Усередині спільної території Старий і Новий замки захищалися ще і своїми мурами. З внутрішнього боку до мурів Старого замку прибудовано дерев'яні переходи, схожі на криті веранди. Тут стояло багато гармат і гаківниць.

Величезні підвали, вирубані у вапняковій скелі під фортецею, зберігали провіант і порох. І хоч провіанту було малувато, зате пороху дуже багато.

Хоч і здавався Кам'янець нездоланим, турки усе ж таки пішли через нього, бо в їхні плани входило захопити Поділля і зробити його своєю провінцією (вілаєтом), а саме місто-фортецю — столицею вілаєту. Турецькі війська, які переправилися через Дністер, нараховували близько 270 тисяч переважно васалів Туреччини — сербів, болгар, волохів, молдаван і значну кількість яничарів.

Регулярні польські війська нараховували тільки півтори тисячі штиків і шабель. Серед них до складу залоги увійшли 24 драгуни і жовніри Волоської хоругви перемиського стольника **Єжи Міхала Володийовського**, досвідченого вояка, можна сказати, героя польсько-турецьких і польсько-українських воєн. Крім того, були і наші

земляки — 30 козаків під командуванням полковника *Івана Мотовидла* та 80 киян під проводом ротмістра *Яна Мокрицького*. Шляхти, міщан і селян, переважно русинів, які могли битися з турками, було ще півтисячі.

Захисників не вистачало навіть на усі башти. Більшість залоги міста скупчилася біля Польської брами, де був міст через річку, та Руської брами. Інші підрозділи були розташовані в районі Великого шанця, який закривав вхід у місто з боку Старого замку.

У замках оборону тримали приватні військові загони польських магнатів та єпископів, а також регулярні частини польського війська. У центрі Старого замку стояли драгуни *Володийовського*, а в центрі Нового — його ж піхота.

Мало було і кваліфікованих канонірів: тільки 4—6 під командуванням майора шотландця Хейкінга, та декілька міщан, що вміли наводити гармати. Серед них історія згадує кам'янецького вйта (суддю) *Купріяна Томашевича* і якогось невідомого на ймення іудея, що обслуговував оборонну ділянку в Старому замку.

У Кам'янці керівництво фортецею належало генеральному старості *Миколаю Потоцькому*, який володів деякими замками на Поділлі, розумівся на фортифікації, але мав невеликий військовий досвід. Оскільки військового коменданта в Кам'янець так і не призначили, він обрав собі помічників — трьох досвідчених військових, серед них *Єжи Володийовський*. Була скликана військова рада з шести видатних представників подільської шляхти на чолі з "губернатором" *Єронімом Ланцкоронським*. У засіданнях ради брав участь також католицький єпископ *Веспасян Ланцкоронський*.

Під час переправи турків через Дністер залога фортеці вислала їм назустріч вершників *Єжи Володийовського*. Вони схопили декількох турків, які були відіслані у Львів і Варшаву — відповідно до Великого коронного гетьмана Яна Собеського і короля Міхала Корибута. До підходу турецьких військ поляки встигли наполовину укріпити Новий замок і Руську браму. Вони розуміли, що з такою малою залогою і без достатньої кількості провіанту фортеця довго не витримає. Але сподівались на два-три тижні, поки підійде польська армія.

Дванадцятого серпня передові частини турецької армії доповідали султанові, що вже бачать вежі Кам'янецької фортеці. Наступного дня на аудієнцію до султана прибув кримський хан *Селім Герей*, військо якого разом з козаками правобережного гетьмана *Петра Дорошенка* нарешті прийшло сюди з Тростянця. Хан освідчився султанові у вірності й підданстві та отримав наказ щодо наступних військових дій.

Чотирнадцятого серпня, нарешті, аудієнції в султана був удостоєний *Петро Дорошенко*. Він увійшов до намету з бунчуком і прапором, а вийшов обдарованим каптаном, булавою і чорним арабським скакуном.

Наступного дня військо султана повністю оточило Кам'янець. Турки стали з боку Довжика, Зиньковців і Жванця. З боку Цвикловців стали козаки. Яничари почали обстріл Руської брами, яку боровив підрозділ *Станіслава Маковецького*, що налічував 20—30 жовнірів. Крім того, браму бороновили дев'ять шляхтичів, 39 вірменів, 18 іудеїв, 18 русичів з-під Скали-Подільської і 30 міщан, надісланих вйтом. Вони мали одну гармату й 71 гаківницю, які обслуговували тільки три артилеристи. Поляки обстріляли турецький обоз. Од-

Вид з мосту на р. Смотрич та укріплення міста

на з куль влучила в султанський намет саме тоді, як до нього входив султан.

Султан **Мехмед IV** надіслав посла до Кам'янецької фортеці, який запропонував здатися, але отримав відмову. 17 серпня почався регулярний обстріл фортеці турками, який з часом посилювався. На Старому замку підняли білий прапор. Візир надіслав листа до подільського старости **Миколая Потоцького** й офіцерів, пропонуючи їм відімкнути брами. Після наради поляки відповіли відмовою. Тим часом турки, використовуючи перерву, наблизилися до валів, так що постала загроза захоплення міста. Поляки атакували турків і змусили їх відійти. Турки викопали навколо міста глибокі рови, де могли укритися вершники з конями, оточили місто сімома лініями окопів. Вони стали копати тунелі під Новий замок. Стрілянина з обох боків лунала вдень і вночі. Турки безперервно атакували фортецю, незважаючи на великі втрати. Оборонців замків і міста теж ставало все менше. На нараді 23 серпня ухвалили рішення залишити Новий замок і перейти до Старого, бо вже не вистачало сил боронити обидва. Заклали міни в Новому замку і залишили його в ніч на 25 серпня. Турки ввійшли в Новий замок наступного дня, деякі міни вони викрили, інші ж вибухнули та пошкодили міст між Новим і Старим замками.

Побудувавши тимчасові укріплення навколо Старого замку, турки розпочали підкоп під його мур. У ніч на 26 серпня вони підклали міни, а наступного дня почали масований обстріл Старого замку із захопленого ними Нового замку. Їх ядра пробивали нетовсті стіни укріплень. Перед вечором турки при-

пинили обстріл і відтяглися до окопів. Захисники замку зрозуміли, що їх чекає штурм. Справді, за хвилини вибух мін завалив майже половину замкового муру. До пролому кинулися натовпи яничар. Першим оговтався пан **Володийовський**, який побіг до вилому зі жменькою жовнів. На допомогу прийшли інші шляхтичі. До Старого замку побігли також міщани з міста, але турки, відкривши шалену стрілянину, не допустили їх до мосту, перекинутого над прірвою.

Яничари намагалися захопити фортецю, лізучи стрімкими схилами до мурів, але каноніри стріляли з веж замку майже впритул. Темрява припинила штурм, турки відійшли. Єпископ Ланцкоронський, який під час штурму молився, рано-вранці вийшов подивитися, що стало. Він нарахував дві тисячі вбитих турків. Загинуло і багато жовнів. Але було зрозуміло, що втримати Старий замок тепер неможливо.

27 серпня до **Миколая Потоцького** прийшли з міста занепокоєні міщани і шляхта. Вони бажали знати, що буде робити залога замку, чи можна утримати фортецю. Пан **Потоцький** прямо відповів, що Старий замок довго не витримає, оскільки під нього ще будуть підкладені міни. Він дав наказ вивісити білий прапор, а військова рада схвалила вислати до турків мирну делегацію. Турки доброзичливо зустріли посланців і запропонували досить непогані умови капітуляції. У місті й замку розпочали приготування до здачі.

Єжи Володийовський, який боявся, що турки увірвуться в місто й почнуть грабежі та вбивства міщан і родин захисників замку, надіслав свою піхоту на міський шанець до війта.

Вид на міст між Старим замком і містом. Видно мурі Великого шанцю та інших укріплень міста

Під вечір польські послі в супроводі яничарів поверталися до Старого замку. Тільки-но вони увійшли в браму, як замок здригнувся від сильного вибуху. На послів посипалося каміння. *Єжи Володийовський*, який на коні посеред двору замку збирався зустріти делегацію, впав, пронизаний картеччю. Це під впливом вибуху стрільнула картечниця, яка стояла на мурі замку.

Яничари, вважаючи, що це підступні дії поляків, схопили послів і потягли їх назад до своїх шанців. За декілька хвилин вони вже стояли перед візиром. Один з послів, хорунжий чернігівський *Ян Міхал Мислішевський*, став переконувати турків, що то був просто нещасний випадок. Візир знову надіслав його з яничарами до Старого замку. Там вони побачили тіло пана Володийовського й багато трупів.

У місті нічого не знали про причини вибуху. Оголосили, що турки висадили нові міни й невдовзі буде штурм і різанина людей у місті. Піхота Володийовського стала на мосту, вирішивши будь-якою ціною не пропускати турків. Але за якийсь час турки й захисники фортеці з'ясували інцидент.

За підрахунками обох сторін, унаслідок вибуху загинуло близько 700—800 людей, тобто половина залоги фортеці. Усі гадали про причину вибуху. Оскільки не знайшли тіла майора *Хейкінга*, вирішили, що він замкнувся в Чорній вежі, де залишалося майже двісті бочок пороху. Сидячі на бочці, він, мабуть, запалив ліхтар — і залишок замку злетів у повітря. *Ян Собеський* у листі до коронного підканцлера *Ольшовського* писав, що "в Старому замку наші самі запалили з необачності порох — і замок цілком зруйно-

вано, а люди, близько півтисячі, загинули, де і пан Володийовський, наш Гектор, загинув". Існує ще одна версія причини вибуху, яка звільняє від обвинувачень майора *Хейкінга*. Війт *Киприян Томашевич* залишив запис на плані міста, що пороховий запас випадково підпалили продавці овочів, котрі перебували в Старій фортеці.

Наступного після вибуху дня до Миколая Потоцького прибув тлумач аги яничарів *Азамет*, щоб одержати ключі від міських брам.

29 серпня до турецького обозу попрямувала польська делегація на чолі з єпископом *Ланцкоронським* і генеральним старостою *Миколаєм Потоцьким*, яка була прийнята візиром. Того ж дня шляхта, військові й міщани виїхали з Кам'янця. Загалом їх було близько півтори тисячі. Їм надали двісті возів з волами. Частина шляхти, якій залишили зброю, утворила конвой. Представники візира супроводжували їх аж до Станіславова.

Відразу після цього турки кинулися грабувати місто. З церков на вулицю викидали ікони, мостили ними каліні дороги. За наказом султана на прохання і викуп мешканців залишили три церкви для християн. Інші церкви перетворили на мечеті.

Оскільки з міста виїхали далеко не всі міщани й не вся шляхта, турецькі вояки грабували багаті будинки, розподіляли між агами красивих шляхтянок, гвалтуючи жінок і дітей, які не змогли сховатися. Повсюдно йшла підготовка до в'їзду султана в місто. Із землі викопали всіх похованих мерців, а їхні кістки викинули далеко за містом.

Подвір'я Старого замку

Турецький мінарет поруч з костюлом св.
Петра і Павла..

Мури й вежі Старого замку.
Ліворуч — Лядська, праворуч — Полуденна вежі

У п'ятницю другого вересня султан *Мехмед IV* і козацький гетьман *Петро Дорошенко* на подарованому султаном арабському коні в'їхали в місто. Султан уже в супроводі своєї свити, без гетьмана, увійшов у мечеть, де усі дякували Аллахові за перемогу над невірними. На знак цієї перемоги перед султаном обрізали семирічного християнського хлопчика. Після урочистостей султан подався на полювання в околицях Жванця. ■

У статті вміщено фотографії автора.

Література:

Michał Sikorski. Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie 1672. — Zabrze: Inforteditions, 2007. — 277 s.
Літопис Грабянки / Збірник козацьких літописів. К.: Дніпро, 2006. — С. 876—967.